

Проф. др Драгутин В. Марсенић *

ТРАНЗИЦИЈА И ПРИВРЕДНИ РАСТ

1. Привредни раст је мера економског напредовања. Показује заправо за колико се постотака годишње увећава *per capita* друштвени производ. Тиме се практично опредељење и могућности повећања потрошње по глави становника, односно могућности повећања благостања (такође у *per capita* изразу). Као резултат разлика у привредном расту међу земљама те ужим и ширим регионима (унутар њих и међу њима) настале су велике разлике у *per capita* друштвеном производу. Отуда подела на развијене и мање развијене регионе (=подручја) унутар појединих земаља те на развијене и неразвијене земље, односно скупине земаља. Како показују истраживања бројних економских историчара (S. Kuznets 1966, A. Maddison, 1982, H. Singer 1977) он (привредни раст) је економски атрибут новије историје људске зајнице. Одвија се заправо тек у два последња столећа, и то најпре тек у Британији и ретко још понегде, а као светски феномен од отприлике средине прошлог (XIX) столећа. Surendra Patel (1967) наводи да је укупан производ (Total Output) у свету у периоду од прве до 1850. године наше ере у просеку годишње повећаван по стопи од 0,1% у агрегатном и 0,09% у *per capita* изразу. Од тада (од 1850. године) па надаље привредни раст има убрзанију динамику. Међутим, као економски феномен он постаје својствен само мањем броју земаља (које данас важе као високо развијене). Многи делови света па и континенти њиме не бивају захваћени, и он почиње да осетније мења њихову економску стварност тек по завршетку Другог светског рата. Од завршетка Другог светског рата до средине осме деценије нашег столећа привредни раст у светским размерама бива бржи

* Економски институт, Београд

него у било ком толико дугом или дужем периоду у историји људске заједнице (Morawetz, D, 1977). Од тада се раст успорава, а слеђују и догађаји који ће имати далекосежне последице по укупан распоред економских потенцијала и производње у свету. Мислимо на транзицију планских у тржишне економије са свим економским и друштвеним импликацијама које се за њу везују.

2. У дугорочним развојним трендовима привредни раст је био и остао умерен ток економског напредовања. Angus Maddison (1982) показује да је 16 најразвијенијих земаља савременог света у периоду од 1820. до 1980. године имало просечну годишњу стопу раста од 2,5% у агрегатном и 1,6% у *per capita* изразу. Ту фазу он везује за период капитализма. Њој су претходиле: (а) фаза меркантилног капитализма (1700-1820) када су стопе раста износиле 0,6 и 0,2% годишње, (б) фаза напредног аграризма (*advancing agrarianism*, 1500 - 1700) са стопама раста од 0,3 и 0,1% и (с) фаза аграризма (500-1500) када раста готово да није ни било (он је у агрегатном изразу износио 0,1 а у *per capita* изразу 0,0%). Медисон (1989, страна 15) показује такође да је у нашем столећу (у периоду 1900 - 1987) просечан годишњи раст друштвеног производа (ГДП-ија) у агрегатном (и *per capita*) изразу износио: (а) у земљама које су чланице Организације за економску сарадњу и развој (ОЕСД) 2,9 (2,1)%, (б) у земљама азијског континента 3,2 (1,3)%, (с) у земљама Латинске Америке 3,8 (1,7)% и (д) у бившем Совјетском Савезу 3,3 (2,3). Ма колико да је привредни раст био релативно умерен економски ток, он је земље које су чланице поменуте организације довео до високог нивоа економске развијености. Друге земље које су обухваћене Медисоновим обрачуном (азијске земље и земље Латинске Америке) имале су спорији *per capita* привредни раст, што ће рећи да се диспарат између њих и чланица поменуте организације ширио. Главнина земаља није имала у периоду до Другог светског рата било какав раст, те се кумулирало њихово заостајање за такозваним развијеним земљама. Било како било, остаје да је привредни раст релативно умерен економски ток са годишњим повећавањем главног економског агрегата (ГДП-ија) у распону од 2 до 4%, односно са повећањем ГДП-ија у *per capita* изразу од 2 до 2,5% у временским релацијама које су дуже од пола столећа. С позивањем на Summers-а и Heston-а Sergio Rebelo (1995, страна 3) наводи да су у периоду од 1960. до 1985. најбржи раст друштвеног производа по становнику имале привреде Сингапура (7,5%), Хонг-Конга (6,5%), Кореје, Тајвана, Малте и Јапана (5,5%), те Боцване и Габона (5%). Најспорији (а у ствари негативан) раст су имале привреде Гане, Заира и Венецуеле (-0,2), Бурундија, Судана, Замбије и Мађарске (-0,1%) и Централно-афричке републике и Гајане (-0,05%). У последњем годи-

Табела 1

Бруто национални производ по становнику у 1994. и његов раст у периоду 1985-1994. у бившим социјалистичким земљама односно државама које су формиране њиховим распадом

	ГНП per capita 1994. у доларима просечан годишњи раст (у %) 1985-1994	
Македонија БЈР	820	...
Молдавија	870	...
Узбекистан	960	-2,3
Казахстан	1 160	-6,5
Бугарска	1 250	-2,7
Румунија	1 270	-4,5
Литванија	1 350	-8,0
Украјина	1 910	-8,0
Белорусија	2 160	-1,9
Словачка Република	2 250	-3,0
Литванија	2 320	-6,0
Пољска	2 410	0,8
Хрватска	2 560	...
Руска Федерација	2 650	-4,1
Естонија	2 820	-6,1
Туркменистан
Република Чешка	3.200	-2,1
Мађарска	3 840	-1,2
Словенија	7 040	...

Извор: World Development Report 1996, p. 188-189.

шњем извештају Светске банке за обнову и развој (World Development Report 1996) наилазимо на податке да су од 51 земље са ниским рег сарита дохотком (ГНП рег сарита од 80 - Руанда - до 720 -Лесото америчких долара у 1994. години) негативан раст рег сарита дохотка у периоду 1985-1994. имале чак 22 земље, односно да је цела група тих земаља не рачунајући у њих Кину и Индију имала негативну стопу раста од 1,1% (рачунајући ту стопу раста као непондерисани просек стопе раста свих земаља које тој скупи ни припадају без Кине и Индије). Та скупина земаља има 1,1 милијарду становника. (World Bank, 1996, страна 188-189.) И то је упечатљива карактеристика нашег времена да у последњих десет година не само да не бележе привредни раст већ из године у годину

смањују свој *per capita* доходак земље у којима је он најнижи. На супрот том моменту, земље са највишим *per capita* дохотком (=ГНП *per capita*) бележе истовремено његов раст који у просеку годишње износи 1,9%. (Реч је о 25 земаља са укупно 850 милиона становника у којима се просечан *per capita* доходак креће у интервалу од 9 320 (Португал) до 37 930 (Швајцарска) америчких долара.

3. Из познатих разлога наша земља није нигде разврстана, нити поменути Извјештај Светске банке о њој даје било какве податке, а нема података ни за бившу југословенску републику Босну и Херцеговину. Ипак, као што се зна из многих других извјештаја, све су земље у транзицији у периоду 1985-1994. имале негативан раст. То представљамо Табелом 1.

Другим речима, негативни раст у последњих десет година (закључно са 1985) имале су све бивше социјалистичке земље, као и земље (=државе) које су настале њиховим распадом. Изузетак од овога је једино Пољска, у којој је у том периоду остварен скроман раст од свега 0,8% просечно годишње. Разлике у *per capita* дохотку између развијених економија са дугом тржишном традицијом и приватним власништвом над капиталом и земљама у транзицији се тако повећавају. Другим речима, транзиција је продубила економске диспаритете међу земљама данашњег света. Предњи подаци се не односе само на време транзиције које је почело 1990. године. Вреди због тога навести да су земље Централне и Источне Европе у периоду 1980 - 1989. године имале позитивну стопу раста која је износила 1,5% просечно годишње, а Русија је у том периоду бележила раст од 1,9%. Тај раст је као ред величина био подударан са привредним растом високо развијених тржишних економија. То даље значи да је негативна стопа раста (практично стопа опадања) бруто националног производа била знатно већа у време транзиције. Има ли изгледа да се ти диспаритети почну да сужавају, то јест да ли уопште има смисла бавити се питањем сужавања разлика између развијених и неразвијених земаља и каква је положај транзиторних економија у томе?

4. Пре свега ваља имати у виду да у периоду који нам предстоји нема могућности за било какав спектакуларан раст. Штавише, тај раст може бити првих година и релативно висок, али томе доприноси ниска стартна основа на коју се рачуна. Јер не треба заборавити да су транзиторне економије у 1994. години оствариле бруто национални производ који је у агрегатном изразу за 30 до 50% био нижи од оног у 1989. години. То другим речима значи да и при релативно брзом привредном расту од преко 5% просечно годишње њима треба најмање пет до седам година да би се нашле тамо гдје су биле у 1989. години, односно у сваком случају оне у наредни миленијум улазе са *per capita* дохотком који никако и ни-

где неће бити већи од оног из 1989. После тога следи време умереног привредног раста у агрегатном те тим пре у *per capita* изразу, који из разлога о којима ће у наставку бити речи може бити бржи од привредног раста у високо развијеним тржишним привредама, али разлика не може бити таква да се њоме у догледном времену међу њима сужавају диспаритети у *per capita* дохотку. Другим речима доходни *per capita* диспаритет ће се у најмању руку у апсолутном изразу повећати, мада ће се они у релативном изразу можда и поступно сужавати. У сваком случају релативне разлике у *per capita* дохотку ће за дуго времена бити заковане на затеченом нивоу, или тачније: нивоу који је успостављен на размеђу претпоследње и последње деценије нашег столећа, односно у апсолутном изразу оне ће се повећавати. Јер, да се подсетимо, земље Европске уније имале су 1983. године просечан *per capita* доходак од 12 346 америчких долара куповне снаге из 1988. године. Социјалистичке земље Источне Европе имале су исте године *per capita* доходак од 6 108 долара, то јест мањи од претходне групе земаља за 6 238 долара. Исти показатељи за 1993. годину износе 15 063 и 4 488, односно разлика износи 10 175 долара. За само десет година апсолутна разлика у *per capita* дохотку између две скупине земаља увећала се за 3 937 долара, односно за 63%. Или другачије: *per capita* доходак земаља Источне Европе чинио је 1983. године 49,5% аналогне величине земаља Европске уније, док тај показатељ десет година касније (1993) износи за мање од 30% (или тачније 29,8%). (United Nations 1994, страна 259.) Могла би се на овој основи развијати читава алгебра о томе какве ће разлике између развијених европских тржишних земаља и земаља у транзицији успостављати под различитим претпоставкама. Од те рачунице одустајемо, јер поузданост резултата које она пружа зависи од претпоставки на којима се заснива. Овде ипак истичемо да су све наде у неко сужавање било релативних те тим пре и апсолутних разлика у неко скорије време између европских постсоцијалистичких земаља и земаља које су чланице Европске уније сада нереалне, што не значи да су оне било када и биле реалне. Реч је заправо о томе да је дуго времена и у економској науци и у текућем свакодневном комуницирању званичних група одговорних за економску политику и развој са најширом популацијом истицано како брже економски напредују социјалистичке од такозваних капиталистичких земаља, те како је тиме отворен процес сужавања економских разлика међу њима са извесном перспективом да социјалистичке земље постану економски и развијеније од најразвијенијих капиталистичких земаља. (Парола „стићи и престићи капиталистичке земље” била је преокупација социјалистичких земаља. Та је парола данас толико неостварива колико су неоствариве и друге марксистичке синтагме, од којих овде посебно издвајамо

ону утопију по којој ће се у некој далекој будућности доћи у стање такозване расподеле по потребама.) Бивши социјалистички свет се тако утапа у сивило земаља у развоју и све му се амбиције морају свести на то да се отвори развојни тренд којим би се у темпу економског напредовања држао корак са развијеним тржишним економијама, то јест у коме се постојеће разлике не би увећавале макар у релативним релацијама.

На први поглед изгледа да је то суморан и песимистички поглед у будућа времена. И заиста реч је о некаквом перпетуирању економских диспаратета који бивше социјалистичке земље држи на великој дистанци у нивоу економске развијености од најразвијенијих тржишних економија (High Income Economies). Међутим, и захтјев који се тим суморним и песимистичким погледом на економску будућност поставља је сувише амбициозан и тешко је остварив.

5. Постсоцијалистичке земље су унеле једну нову димензију у цео контекст питања која се односе на укупну проблематику развоја. До сада смо имали на једној страни неразвијене економије чија се неразвијеност манифестовала на класичан начин: релативно ниски доходак у њима је био веома низак и то је била последица реткости производних капацитета чијом се економском активношћу остварују производни резултати; те су земље имале, као што је познато, обиље незапослене радне снаге која је уз то била и неквалификована, то јест без способности да прихвати модерне технологије које данас у свету (у његовим најразвијенијим земљама) све више владају. Постсоцијалистичке земље су за време у коме су практиковале социјалистичку парадигму развоја изградиле тако рећи обиље производних капацитета. Мноштво тих капацитета данас је тако рећи неупотребиво. Њихови производни програми нису примерени отвореном тржишту, те је и понуда из њих и ценом и квалитетом неконкурентна понуди која потиче из развијених тржишних економија. А та понуда из развијених тржишних економија економски је експанзивна и тако рећи агресивна. Због тога изгледа да од транзиције имају за сада више вајде развијене тржишне економије, него привреде у транзицији. Реч је о томе да је транзицијом отворено тржиште постсоцијалистичких земаља за њихову понуду, што ће давати нове подстицаје њиховом привредном расту и, наравно, отежавати привредни раст постсоцијалистичких земаља. Није другачије ни са људским фактором, посебно са фактором знања. Реч је о томе да су у бившим социјалистичким земљама чињени крупни напори да се тај фактор унапреди. Међутим, ни фактор знања није ишао у сусрет тржишним захтевима. Отуда чак и школована радна снага у тим земљама није довољно оспособљена да прихвати нове технологије које су по-

стале стандарди у развијеним тржишним економијама. Ово се посебно односи на економска знања. Другим речима, обиље радне снаге, чак и високо квалификоване, посебно радне снаге која је по својој професији позвана да се бави управљањем производњом, једва да може одговорити новим захтјевима. Имамо, дакле, стање неразвијености које се одликује обиљем изграђених капацитета и обиљем квалификоване и школоване радне снаге, на једној, и слабим производним резултатима који би били тржишно прихваћени, на другој страни. Та је врста неразвијености, дакле непримерности производних потенцијала новом (=тржишном) амбијенту, нови моменат који у развојну економију уноси смена друштвеног и привредно система у бившим социјалистичким земљама. Наравно да ће се нови облик економске неразвијености лакше савлађивати од класичног (у коме је радна снага неписмена или полуписмена а производни капацитети ретки тако да је у њима запослен крајње скроман постотак радно способног становништва). То, међутим, ни у колико не значи да ће транзиторне економије убрзаним корацима грабити напред те да ће сустизати развијене тржишне економије у *per capita* дохотку.

6. Привредни раст према досадашњем искуству има облик логистичке криве. То ће рећи да се он одвијао успореним ритмом све док индустрија није постала водећа привредна делатност. Другим речима, њему су основни ритам одређивали пољопривреда и занатство са примитивним ручним алатима све до XVIII столећа. У том је времену привредни раст првенствено зависио од природног фактора и људског умећа да га применом примитивних оруђа рада користи. Два су фактора производње у том времену одређивала укупну понуду добара. То су рад и земљиште. Када је индустрија постала водећи привредни сектор, капитал је постао доминирајући чинилац привредног раста и он се у укупној привреди одвијао под њеним утицајем. Капитал је био промотор привредног раста, те се комбинација капитала и рада одвијала растућом супстанцијом рада капиталом. Брзи привредни раст је био првенствено условљен акумулацијом и инвестиционим ангажманом капитала уз садејство рада и природних извора. Међутим, брзина привредног раста у земљама које су са њим најраније започеле није била импозантна, како иначе истичу бројни прегаоци у домену економске историје. Поменули смо напред чињенице које то илустрију. Од средине нашег столећа пресудну улогу у привредном расту код најразвијенијих тржишних економија имају информације и знање, а доминирајући сектор у економској структури најразвијенијих тржишних економија постају услуге. Тече ток такозване деиндустријализације. И све ово овде наводимо због тога што са деиндустријализацијом, то јест са услугама као доминирајућим сек-

тором привредне активности и највећим креатором брутонационалног производа, тече успоравање привредног раста. Постигне се сатурација у потрошњи многих индустријских добара, али расту потребе за услугама. Доходна еластичног тражење за индустријским добрима се смањује испод јединице, а доходна еластичност тражње за услугама је у порасту. У „производњи” услуга продуктивност рада расте спорије него што је у време индустријске експанзије расла у производњи роба. И ма како велика била тражња за услугама, њихова производња не расте оним темпом којим је својевремено расла понуда роба. Разлог је једноставан: продуктивност рада у производњи роба брже је расла него што данас расте продуктивност рада у „производњи” услуга. Ово за сада важи за развијене тржишне економије, јер су услуге у производним структурама мање развијених земаља мање заступљене. Светски привредни мозаик је, међутим, сложенији. Индустријализацију још нису завршиле многе земље у развоју, а неке од њих се са њом налазе тако рећи на самом почетку. Земље у транзицији, то јест ексцијалистичке земље, налазе се на великом размеђу: још нису завршиле с индустријализацијом, а већ су нарасле потребе за уласком у информатичко друштво; имају велике и неодољиве потребе за сарадњом (разменом идеја, информација, роба и услуга) са најразвијенијим тржишним економијама. То, међутим, не могу да остварују уколико не прихвате изазове те такозване треће технолошке револуције, која својим техничким и технолошким проналасцима ствара основу информатичког друштва. Другим речима, морају наставити с индустријализацијом али се истовремено укључивати у развојне токове информатичког доба. Реч је о једном феномену кулминирања развојних задатака у сваком времену које долази после застоја у привредном расту и развоју; свако закашњавање у току напредовања умножава задатке и усложњава развојни ток у времену које долази. Данас укупни ток економског и техничко-технолошког напредовања диктирају најразвијеније тржишне економије у којима је привредни раст најпре и започео. Неразвијене и друге од њих (од најразвијенијих земаља) мање развијене земље по природи ствари настоје да се прикопчају на техничко-технолошку динамику коју оне диктирају. Следује стога дуги и тешки ход по мукама, и то на два колосека. Један је онај којим се мрежа производних капацитета мора чинити гушћом, којим се морају избацивати из употребе производни капацитети чији производни програми не нуде понуду коју тржиште из било којих разлога не прихвата; у тај колосек спада и комплетирање саобраћајне и друге инфраструктуре - другим речима, то је колосек који постсоцијалистичким земљама оставља у наслеђе стратегију индустријализације коју су оне следиле током свог социјалистичког развоја и нису тај економски ток завршиле. Други је колосек везан за информа-

тику и сектор услуга. То је колосек којим се крећу данас најразвијеније тржишне економије, колосек којим су оне одмакле далеко од постсоцијалистичких земаља. Постсоцијалистичке земље не би смеле да себи дозволе луксуз повећавања дистанце која их на овом колосеку дели од најразвијенијих тржишних економија. И више од тога, за њих је много опасније заостајање на овом колосеку од заостајања у производњи роба. Два колосека која смо поменули као део неизоставне развојне стратегије која се намеће постсоцијалистичким земљама ће се преплитати. Јер у данашњим условима производња роба увелико је условљена и интензивним коришћењем информатичке технике и технологије. Шта производити, који дизајн користити, какве сужеље купаца, како доћи до неопходних финансијских средстава, у ком моменту емитовати акције за прикупљање капитала, на који начин пробудити интерес иностраних инвеститора за улагање у домаћу привреду, колико ће трајати набрекла тражња за неком врстом добара да би се на дуги рок могао планирати обим њихове понуде, предвидети рокове трајања употребе одређене технике и технологије итд. - то су питања на која се данас добијају одговори само применом модерне информатике. И, наравно, примена модерне информатике технологије у управљачким процесима производње рова повећаваће продуктивност рада. То другим речима значи да би постсоцијалистичке земље могле да рачунају са успоном у продуктивности рада, јер ће код њих индустрија још за дуго времена бити главни носећи сектор привредног раста. У развијеним тржишним економијама у мери у којој деиндустријализација буде даље текла, то јест у мери у којој сектор услуга буде даље повећавао своје учешће у њиховим „производним” структурама, продуктивност рада ће све спорије расти асимптотски се приближавајући нултом или веома ниском расту. Другим речима, може се рачунати на дугу стазу до постсоцијалистичке економије бележе бржи раст од развијених тржишних економија и да се на дугу секуларну стазу отвори и процес сужавања разлике у *per capita* дохотку међу њима. Све ово важи под условом *ceteris paribus*. Другим ријечима, важи под условом да постсоцијалистичке земље следе логику привредно-систематских и економско-политичких погодности привредном расту какве иначе постоје у развијеним тржишним економијама. Неспорно је да оне тим путем иду. Међутим, потребно је време да се тржишна логика угради у свакодневно понашање привредних субјеката.

7. Међутим, тај услов још није испуњен. Развијене економије имају за собом богату тржишну традицију која са традицијом приватног власништва чини темељ њихових привредних система. Та традиција није нарушавана ни у време највећих државних економских ангажмана. Посебно се сада и у доменима за које се сматрало

да треба да буду државни уносе елементи приватности (пошта, телефон, телевизија, железница, разноврсне комуналне услуге...). У транзиторним економијама ни у њиховом претсоцијалистичком времену тржишни образац привређивања није долазио до пуног изражаја, баш као што се он ни данас не испољава у пуном развојном смислу у многим неразвијеним земљама у којима иначе политика доминира економијом. Очигледан пример за ово су земље Латинске Америке те неке земље афричког континента. Уз то, социјалистички експеримент који је трајао око пола столећа (а у бившем Совјетском Савезу више од седам деценија) покидао је све нити са тржишном прошлошћу тих земаља. Обнова тржишне традиције и приватног власништва није и не може бити једнократан чин, већ процес који ће трајати бар пет до десет година. Тај процес, како већ искуство говори, интензивно разара економију, односно њене потенцијале. Испуњен је приватизацијом као првом претпоставком настајања тржишних форми привређивања. Међутим, приватизација није само и просто претварање државне (односно у нас друштвене) својине у приватно власништво. Приватизација, да би себе оправдала, мора значити претварање приватне својине у својеврстан развојни чинилац. То се може учинити само изградњом институционалне мреже којом ће се штитити приватна својина, и то не само да је нико ни од кога не може отимати већ пре свега да се власницима мора гарантовати убирање „власничких” прихода када они по било ком основу улазе у уговорне односе којима су дефинисани ти приходи. Отуда је практично поштовање уговора исто што и заштита својинских права. Наравно да изградња поменути институционалне мреже и сама захтева време, које управо сада протиче и не зна се колико ће трајати. Међутим, сложеније питање од тога је: поштовање правних правила која се успостављају том мрежом. Институционална мрежа, односно правила која се њоме инаугуришу морају се „уградити” у свакодневни живот, морају бити прихваћена од свих учесника у пословним трансакцијама, морају тако рећи бити генетски код свакодневног понашања. То је процес који ће трајати. И, наравно, он ће чинити привредни раст транзиторних економија споријим него што би он био да оне већ имају тај код уграђен у понашање њихових пословних субјеката. Ништа није боље стање ни са државом и јавним службама. Транзиција ка тржишној економији претпоставља државу која ће такође тржишно бити оријентисана. То практично значи сужавање државних функција и ефикасно обнављање оних послова које једино она може да обавља. И, да не ширимо ову причу, довољно је да кажемо да она (транзиција) практично не погодује привредном расту и да (док она траје) нема никаквих изгледа да транзиторне економије економски брже напредују од развијених тржишних привреда. Другим речима, следеће ширење економских

диспаритета између развијених тржишних и транзиторних економија све док је процес транзиције у току, то јест док се у постсоцијалистичким земљама не устали нови економски поредак, али тако да институционализована правила понашања не постану део свакодневне праксе у понашању пословних субјеката и свих учесника у економским трансакцијама. То ће, наравно, трајати и са тим ће се дубоко загазити у наредни миленијум, односно наредно столеће. Привредни раст у том периоду може да буде релативно висок, али пре свега захваљујући ниској стартној основи (У питању је једноставно само „статистички” привредни раст.) Како се стартна основа буде повећавала, тај ће привредни раст јењавати и неће моћи да се одржи на високом нивоу. У најбољем случају, тај привредни раст може да допринесе да се економски диспаритети који су продубљени транзиционом рецесијом врате на распоне који су постојали пре транзиције, али суштински то није никакво напредовање (реч је о трчању да би се стигло тамо гдје се некад било). И дуже ће трајати транзиција у нови економски поредак (који док траје не погодује привредном расту) од времена у коме се транзиторне економије буду вратиле на своје завршне економске позиције у предтранзиторном времену. То даље значи да о неком ублажавању економских гепова између развијених тржишних економија и оних који су сада у транзицији можемо да рачунамо тек пошто се транзиција заврши, дакле тек негде током друге деценије наредног столећа, односно миленијума. Ваља од тада рачунати са конвергентним економским током. Тада ће посттранзиторне привреде имати производне структуре у којима треба наставити с индустријским успоном. Пошто је индустријски успон према искуству данас најразвијенијих тржишних економија бржи од успоравајућег и све споријег успона економија чијим производним структурама доминира сектор услуга, ваља рачунати да ће тада посттранзиторне економије (које су данас у транзицији) брже напредовати. Биће то раст који се захваљује индустријском успону. Тај индустријски успон ће довести посттранзиторне економије током неколико деценија на ниво развијених тржишних економија. И тај конвергентни ток ће економске диспаритете и у релативном а затим и у апсолутном нивоу поступно смањивати док се они коначно не избришу. Наравно да ће диспаритета увек бити, али они ће бити оног реда величина какав данас постоји међу развијеним тржишним економијама.

8. Већ смо напред навели да знатан број земаља у развоју има ниске или негативне стопе раста дохотка по глави становника. У сваком случају, геп који их дели од развијених тржишних економија се из године у годину повећава. Уколико оне буду следиле развојну логику која је била својствена данас најразвијенијим тржишним економијама, и која их је довела до високог нивоа развијености, ва-

ља очекивати да ће се у неком секуларном тренду и код њих отворити друштвени и економски ток конвергенције, то јест сужавања разлика у *per capita* дохотку најпре у релативном а затим и у апсолутном погледу. То је, међутим, толико далека перспектива коју једва да има смисла на било који начин прогнозирати.

9. Најкраће сумирајући излагања у овом прилогу, истичемо неколико најважнијих момената:

а) привредни раст као еволутиван ток економског напредовања у коме се *per capita* доходак увећава просечно годишње за по 2 до 2,5% годишње представља битан садржај тек новије економске историје људске заједнице. До средине прошлог столећа једва да је био приметан;

б) будући да знатан број неразвијених земаља њиме није био захваћен све до средине овог столећа, формирали су се велики економски диспаритети (разлике у *per capita* дохотку) између развијених тржишних економија и неразвијених земаља;

с) у периоду од 1950. до 1975. људска заједница остварује најбржи привредни раст у својој историји. Привредним растом у том времену бивају захваћене и земље у развоју и он се убрзано одвија и у социјалистичким земљама. Од тада тече његово све спорије одвијање које и сада траје;

д) на размеђу претпоследње и последње деценије нашег столећа долази до слома социјалистичке економске парадигме. Њиме се привредни раст у постсоцијалистичким земљама претвара у опадање производње и економски диспаритети између њих и развијених тржишних економија се шире и у релативним, па тим пре и у апсолутним релацијама;

е) привредни раст данас најразвијенијих тржишних економија имао је облик логистичке криве. У преиндустријској ери био је веома спор и главни извори привредног раста били су људски рад и природни фактор - земља. Одвијао се превасходно у пољопривреди. Био је те спор привредни раст и једва да се *per capita* доходак увећавао брже од 1% годишње. У индустријској ери привредни раст се убрзава, јер пресудну улогу у његовом одвијању има капитал. Повећање техничке опремљености рада доприноси бром расту продуктивности рада. Привредни раст се превасходно остварује у индустрији, а под утицајем развоја индустрије тече процес његовог убрзавања и у осталим „производним“ делатностима - пољопривреди, грађевинарству, занатству... У постиндустријској ери услуге су главна ставка производних структура. У њима продуктивност рада споро расте. То доприноси успоравању укупног привредног раста. Асимптотски се тако привредни раст приближава нултој стопи. То, наравно, упућује и на тезу да је при-

вредни раст привремен економски феномен - да се људска заједница у крајњој линији приближава нултом привредном расту.

f) транзицијом је привредни раст земаља које су њоме захваћене пресечен. Њоме је отворен силазни тренд њихових економија. Тиме су се економски диспаритети међу земљама савременог света још више разудили. Разуђени диспаритети отварају питање: гдје ће се постсоцијалистичке земе наћи у времену које долази - да ли ће се диспаритети између њих и развијених тржишних економија сужавати, ширити или остајати непромењеним? Одговор на ово питање зависи од временског распона у коме се тражи. Најпре, диспаритети ће се несумњиво ширити док транзиција траје. Ова (транзиција) ће трајати, сасвим је сигурно, доста дуго и закорачиће у прву деценију наредног столећа (односно наредног миленијума);

g) тек када се ток транзиције заврши а постсоцијалистичке земље се нађу у приближно истом институционалном амбијенту у коме данас послују привреде најразвијенијих тржишних економија (уређена својинска права, институционална правила пословног понашања која постају својеврстан код за свакодневно улажење у пословне ангажмане, развијен пословни морал који је својствен тржишној привреди, развијена политичка култура у којој је поштовање другачијег мишљења и ангажовања светиња као што је светиња извршавање уговором преузетих обавеза или као што је својински средо основа сваке слободе итд.) тек тада ће оне из структурних разлога остваривати бржи привредни раст од развијених тржишних економија. Оне ће тада наставити са даљом индустријском трансформацијом својих економија, док ће се развијене тржишне економије (са доминацијом услужних сектора у њиховим „производним“ структурама) тада већ налазити у зони нултог раста. Тећи ће тако конвергенција њихове економске развијености. Тај ће процес трајати неколико деценија, почев од друге деценије наредног миленијума. Перспектива је, дакле, нулти привредни раст који долази са доминацијом услуга у економији. До њега ће најпре доћи развијене тржишне економије, а остале економије ће за њима у томе каснити. На нултом привредном расту економски диспаритети међу земљама биће скромни али се, разуме се, никада не могу у целини уклонити. Постојаће, дакле, баш као што и данас постоје међу најразвијенијим тржишним економијама.

ПОМЕНУТИ АУТОРИ, ИЗВОРИ И ДЕЛА

Kuznets, S (1966) „Modern Economic Growth”, New Haven, Yale University Press.

Maddison, A. (1982) „Phases of Capitalist Development”, Oxford, New York. Oxford University Press.

Singer, H., Ansari, Javed (1978) „Rich and Poor Countries”, London, George Allen and Unwin.

Surendra Patel (1967) „World Economy In Transition 1850-2060” in R. Feinstein (ed.) „Capitalism, Socialism and Economic Growth”, London CUP 1967.

Morawetz, D. (1977) „Twenty-five Years of Economic Development, 1950 to 1975”, Baltimore, John Hopkins University Press.

Maddison, A. (1989) „The World Economic in the 20th Century”, Paris, Development Centre of the OECD.

Rebelo, S. „On the Determinants of Economic Growth”, реферат поднет на Конгресу Међународне економске асоцијације одржаном у Тунису у децембру 1995. године (шапилографисано).

United Nations (1994), World Economic and Social Survey 1994, New York, United Nations.

World Bank (1996), World Development Report 1996, New York, United Nations.

World Bank (1996), World Development Report 1996, New York, Oxford University Press.

Professor Dragutin V. Marsenić, Ph. D.

TRANSITION AND ECONOMIC GROWTH

Summary

1. Economic growth is a kind of a relevance test for economic systems. It starts, in fact, with affirmation of private ownership and relevant models of its market oriented economic activities. Since private ownership was originally institutionally protected in England, this country is considered a progenitor of the economic growth. However, economic growth is not a stable, monotonous process of uniform increase of macroeconomic aggregates (production and other factors it depends on), but it proceeds with occasional accelerations and slow-downs which have assumed character of cyclic fluctuations in market economies. This supports the fact that occasional accelerations and slowdowns. This supports the fact that occasional accelerations and slowdowns of production and factors they depend on do not have to be taken as the rule for assessment of the economic system's relevance. It implies that in times of transition particularly we do not have any arguments whatsoever to support the thesis that economic system stimulates economic growth by means of its solutions. The reason is rather simple: the transition process is in progress and, as a rule, it involves that disintegration of institutions in system that has been disappearing goes faster than the creation of those of a new system. There is no economic growth in conditions of a system vacuum.

2. Transition to market economy destroyed conviction of the economic science (at least its Marxist branch) that socialism is a sociali-economic formation which regularly comes into succession line after eviction of capitalism as a social-economic system. It has also shattered numerous postulations of that branch of economics (regarding exploitation, ownership of production means and production results, inequality, work emancipation, planning and selection of development projects) and imperilled development strategy which has precisely been defined in long-term development plans. In other words, transition cofutes and relinquishes the conviction that there is a supreme power personified and institutionalised in centralised planning offices and other state authorities which know better what should be produced and at

which price goods and services should be sold on market than those personified demand executives and buyers through their spontaneous preferences manifested on market. However, this is a system that is aspired to by transition. This system distengrated spontaneously as well. Their spontaneous formation was followed by a lot of undersired phenomena which were not favourable to the economic growth. This fact is accountable for the transitory recession.

3. Transitory recession has finally ceased. All former socialist countries are scoring economic ascent. The same can be argued for our country. The ascent has been referred to gradual institutionalisation of a new economic system. It came out that there is no economic growth in institutional vacuum and that, finally, new economic system does not develop spontaneously. Rather slow development of a new economic system leaves space for the activity of the former one and also that the activity of the former economic system has a slowdown effect on the economic growth. Timing is of essential importance at this point. Vehement introduction of a new economic system frustrates practical activities of former institutions while new institutions need time to show their best. The experts of the World Bank for Reconstruction and Development in their last report (World Development Report, 1996) argue that the countries which took up fast transformation of former economic systems had more rapid production decrease in first three years of transition but also faster recovery afterwards (1994 and 1995). In other words, fast transformation of former economic system into a new one is considered a kind of investment which results in faster economic growth followed by specific time-lagging.

4. What is the situation like in our country and what should be done to that view? It should firstly be stated that our country took gradualist approach to transition. It is probably a good approach viewed for the short-term period. Instant transitions imply a lot of social conflicts and poverty of population majority. Gradual transition tries to a large extent to avoid this, but it involve slower advance toward fast economic development.

5. Finally, whatever it is - economic growth does not promise attainment of economic development levels of presently developed market economies viewed in short perspective. In other words, economic disparities between countries regardint the level of their development will be even wider and the idea of their becoming any narrower should be relinquished. Per capita income in 1994 in Switzerland was 37 930 USD. In the same period, in 1994, it amounted to hardly 1000 USD in our country. Swiss development level requires very long period of time to catch up with. In the meantime, even some most developed countries will have either faster or slower development growth. Relative narrowing of the discrepancy may be expected in next years and it is also expected that the economic growth in our country and in other transitory economies will probably be rather fast. However, such economic growth is expected to be primarily conditioned by low initial basis. As much as we get rid of that „generator” of fast economic growth, the favourable balance between our economic growth (and of other transit economies as well) and developed market economies will be rather more difficult to attain. In other words, discrepancies in terms of development level in terms of per capita income will most likely remain the same; this speaks in favour of the claim that we will remain en economic periphery of Europe.

